

ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ФАХІВЦЯ В ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ КУРСУ "УКРАЇНСЬКА МОВА (ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ)"

Лариса ГУЦУЛ (Кіровоград, Україна)

У статті визначається та обґрунтовується роль курсу "Українська мова (за професійним спрямуванням)" у формуванні мовної особистості фахівця нової генерації.

Ключові слова: мовна особистість, національно-мовна особистість, мова професійного спілкування, мовна компетенція, комунікативна компетенція, фахова мова, фахові терміни, культура мови, мовні норми.

This article defines and substantiates the role of the course "The Ukrainian language for Profession Purposes" in forming the linguistic identity of a new generation specialist.

Keywords: linguistic identity, national and linguistic identity, language of professional intercourse, language competence, communicative competence, professional terms, language culture, language norms.

Державна освітньо-професійна програма підготовки бакалавра вищої школи передбачає вивчення на філологічних факультетах курсу "Українська мова (за професійним спрямуванням)" як обов'язкової дисципліни, яка читається впродовж трьох семестрів. Адже мета цього курсу – сформувати у майбутніх спеціалістів професійно-орієнтовані вміння і навички досконало володіння українською літературною мовою у фаховій сфері [16: 15].

Надзвичайно важливим цей курс є тому, що в сучасних умовах особливої актуальності набуває проблема підготовки фахівця нової генерації – кваліфікованого, грамотного, конкурентоздатного, з глибокими теоретичними знаннями та серйозною професійною підготовкою. Сьогодні в системі вищої освіти відчутна потреба в оновленні змісту мовної підготовки майбутніх фахівців. Оновленні курс "Українська мова (за професійним спрямуванням)" спрямованні сформувати мовну особистість, яка зуміє використовувати усі

набуті у вищому навчальному закладі знання, уміння і навички для оптимальної мовної поведінки в професійній сфері.

Мета нашої розвідки – на основі теоретичного та практичного аналізу викладання курсу “Українська мова (за професійним спрямуванням)” у Кіровоградському державному педагогічному університеті імені Володимира Винниченка на неспеціальних факультетах визначити та обґрунтувати роль дисципліни у формуванні мовної особистості фахівця нової генерації (*аналізується змістовний модуль I “Законодавчі та нормативно-стильові ознаки професійного спілкування”, який читається на другому курсі (третій семестр).

Вивчення української мови за професійним спрямуванням тісно пов’язане із практичним застосуванням у будь-якій галузі професійної діяльності (учитель іноземної мови, учитель історії, учитель географії, учитель біології, учитель хімії, учитель математики, політолог, правознавець, перекладач, тренер, дизайнер тощо). Проблеми, пов’язані з опануванням фахової мови, вивчають такі дослідники, як Л.І. Мацько, Л.В. Кравець, А.С. Токарська, М.В. Гуць, Р.С. Кацавець [11, 15, 6, 7] та інші, підготовлені сучасні навчальні посібники з курсу [16, 9, 11]. Викладачі кафедр української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка також зробили чималий вклад у розробку курсу. Так, нами укладено навчально-методичні посібники “Українська мова (за професійним спрямуванням)” частина 1, 2 і 3 [4]; Т.В. Громко уклала словник-довідник з історії [13], а також працює над рядом словників юридичної термінології різноманітних галузей права [2, 13, 3]; Т.В. Ліштаба досліджує взаємодію традиційних та інноваційних технологій викладання сучасної української мови студентам в умовах кредитно-модульної системи навчання [10: 532-535]; О.Л. Кпрілюк з’ясовує роль індивідуальних навчально-дослідних завдань як особливої форми самостійної роботи студентів [8: 524-527]; С.Л. Ковтюх, О.Л. Кпрілюк, Т.В. Андреева аналізують культуру наукової мови та наукову термінологію [9]. Також провідні фахівці кафедр беруть активну участь у наукових конференціях із проблем, наприклад, III Міжнародні наукові читання “Мова і держава”, присвячені 20-й річниці проголошення незалежності України [3: 440-451; 5: 457-465].

Згідно з новою програмою навчальної дисципліни “Українська мова (за професійним спрямуванням)” для вищих навчальних закладів, які здійснюють підготовку фахівців за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра, розробленою С.В. Шевчук, І.В. Кліменко і затвердженою наказом Міністерства освіти і науки України від 21.12.2009 р. № 1150 та від 29.03.2010 р. № 259, акцент переноситься на формування навчок професійної комунікації, студіювання особливостей фахової мови, на розвиток культурної мови, мислення і поведінки особистості. Майбутнім фахівцям мова потрібна не як сукупність правил, а як система світобачення, засіб культурного співжиття в суспільстві, самоформування і самовираження особистості [12].

Акцентуємо увагу на тому, що при викладанні курсу на всіх факультетах КДПУ імені Володимира Винниченка посплю увагу до професійної мовнокомунікативної компетенції. Компетенція визначається як сукупність особистісних якостей (знань, умінь, навчок, способів діяльності), пов’язаних із відповідним колом предметів і процесів, необхідних для продуктивної дії. Комунікативна компетенція, за класифікацією Ф. Бацєвнча, перебуває на найвищому щаблі в ієрархії типів компетенцій людини [1:126], тому основною метою мовного навчання є формування комунікативної компетенції як здатності користуватися мовою залежно від ситуації, особливої якості мовленнєвої особистості, набути в процесі спілкування або спеціально організованого навчання [14: 26]. Комунікативна компетенція складається з мовної, мовленнєвої, предметної та прагматичної компетенцій [14: 70]. В інформаційному суспільстві фахівець має вміти швидко сприймати будь-яку форму мовлення, схоплювати необхідну інформацію, створювати монологи, вести діалог, керувати системою мовленнєвих комунікацій у межах своєї компетенції тощо [11: 11]. Професійна мовнокомунікативна компетенція є показником сформованості системи професійних знань, умінь і навчок, ціннісних орієнтацій, загальної гуманітарної культури, інтегральних показників культури мовлення, необхідних для якісної професійної діяльності [11:18]. Складником комунікативної компетенції є мовна компетенція – знання учасникам комунікації норм і правил сучасної української літературної мови і вміле використання їх у

продукуванні висловлювань [11: 13]; сума систематизованих знань норм і правил літературної мови, за якими будуються правильні мовні конструкції та повідомлення за фахом [16: 18].

Зазначені проблемні питання активно розробляються на кафедрі української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Відтак, зміст практичних занять із курсу (змістовний модуль 1 "Законодавчі та нормативно-стильові основи професійного спілкування") передбачає роботу над запропонованими темами:

Тема 1. Державна мова – мова професійного спілкування: поняття національної та літературної мови; найістотніші ознаки літературної мови; мова професійного спілкування як функціональний різновид української літературної мови: призначення та функції мови професійного спілкування, комунікативні ознаки мови професійного спілкування, мова професійного спрямування та ділова мова; професійна мовнокомунікативна компетенція: комунікативна компетенція, мовна компетенція (лексична, граматична, семантична, фонологічна та орфоепічна, орфографічна, пунктуаційна компетенції; мовленнєві вміння (вміння говорити, слухати, читати і писати); дискурсивна, соціолінгвістична, психологічна, ілюктивна, стратегічна, соціокультурна компетенції; креативність особистості; мовні норми, типи мовних норм (із прикладами); мовне законодавство та мовна політика в Україні. Конституція України про функціонування і розвиток мов в Україні. Правовий статус української мови.

Пропонуються такі практичні завдання: 1. Вписати і вивчити напам'ять статті 10, 12 Конституції України. 2. Відредагувати і погрупувати словосполучення за колонками, де порушено норму: орфографічну, лексичну, граматичну, синтаксичну. 3. Дібрати по 5 прикладів на всі типи мовних норм (орфоепічних, лексичних, морфологічних, пунктуаційних, стилістичних тощо). 4. Завдання на редагування текстів та переклад.

Тема 2. Основи культури української мови: мова і культура мовлення в житті професійного комунікатора; комунікативні ознаки культури мови; кодифікація, узус, білінгвізм (індивідуальний і масовий), суржик; поняття про мовну освіту, мовне виховання, мовленнєву поведінку; мовна особистість; комунікативна професіограма фахівця; поняття про мовний етикет; мовний, мовленнєвий, спілкувальний етикет; стандартні етикетні ситуації; парадигма мовних формул; мовні моделі знайомства, звертання, ввічливості, ввічання, погодження, вітання, прохання, подяки, несхвалення, відмови тощо; зовнішня культура; культура поведінки; етика і культура ділового спілкування в різних країнах світу.

Пропонуються такі практичні завдання: 1. Назвіть, які мовні формули свідчать про: а) дружнє, б) нейтральне, в) недоброзичливе завершення бесіди (напр., *вважаємо за честь продовжити нашу співпрацю наступного року, хоча ми їй не віддаємо Вашої пропозиції...*). 2. З'ясуйте лексичне значення слів. Скористайтеся тлумачним словником. 3. Оберіть правильні варіанти слів та словосполучень. 4. Виберіть правильні стандартні етикетні формули (напр., *Вибачаюсь, мені час іти – вибачте, мені час іти*). 5. Доберіть синоніми до етикетних формул спілкування (напр., *Прошу, проходите*). 6. Складіть речення, використовуючи шанобливі звертальні вислови. 7. Запам'ятайте корисні поради: як подолати неспокій; як володіти голосом при спілкуванні; як бути приємним співрозмовником; як зацікавити людей; як критикувати, не ображаючи. 8. Моделювання стандартних етикетних ситуацій.

Тема 3. Словники у професійному мовленні: поняття про словник; словники у професійному мовленні; роль словників у підвищенні мовленнєвої культури; лексикографічна компетенція як показник мовної культури фахівця; типи словників: енциклопедичні словники, філологічні (лінгвістичні) словники, їх типи; словники Вашого майбутнього фаху.

Пропонуються такі практичні завдання: 1. 5 слів (на власний вибір) опрацюйте за словником різних типів (випишіть словникові статті з кожним словом не менше ніж із 10 словників). Порівняйте, зробіть висновки. 2. Опрацюйте 10 словників, у т.ч. фахових (письмово). Схема характеристик словника: вхідні дані про словник: автор, упорядник чи колектив авторів, повна назва словника, кількість томів, місце видання, видавництво, рік

вдання, кількість сторінок; тип та завдання аналізованого словника; специфіка побудови аналізованого словника, особливості розробки словникових статей, типи ремарок тощо; коротка оцінка словника, його практичне застосування, приклад словникових статей.

3. Порівняйте різні фахові словники, зробіть висновки. Чи будуть ці словники необхідні у Вашій майбутній професії і чому? 4. Із фахової літератури виписіть невеличкий текст, насичений термінами. Користуючись словником (вказати всі дані про словник) поясніть значення цих термінів.

Тема 4. Стилі сучасної української літературної мови: функціональні стилі української мови та сфера їх застосування; основні ознаки функціональних стилів: наукового, офіційно-ділового, публіцистичного, художнього, розмовного, конфесійного, епістолярного; професійна сфера як інтеграція офіційно-ділового, наукового і розмовного стилів; текст як форма реалізації мовнопрофесійної діяльності.

Пропонуються такі практичні завдання: 1. Доберіть зразки різних функціональних стилів української літературної мови та визначте їхні лексичні й граматичні засоби. 2. Доберіть по одному зразку текстів кожного підстилю офіційно-ділового та наукового стилів сучасної української мови. Визначте жанр, прокоментуйте спосіб викладу матеріалу і структуру тексту. 3. Складіть текст про мову в науковому, публіцистичному і художньому стилях: *Мова – засіб комунікації. Поки живе мова – живе нація. Вона вся з гомону, з голосу, з блиску, з першого щибету, з потаємного шепоту...*

Так, до кожного плану практичних занять, крім теоретичних питань, що студент повинен знати і вміти, літератури (основної і додаткової), практичних завдань обов'язково подається: основні поняття (наприклад, мова професійного спілкування – це соціальний варіант сучасної літературної мови, її поліфункціональна підсистема, якою послуговуються переважно представники певної професії і яка забезпечує різні комунікативні потреби мовців у професійній сфері; предметна мова – це сукупність мовних засобів, які використовують у професійній сфері комунікації з метою забезпечення порозуміння між людьми, які працюють у цій сфері; ділова мова – це мова, якою послуговуються представники різних професій, це реалізація офіційно-ділового стилю, зафіксованого в документах); теоретичні відомості (наприклад: мова професійного спілкування як функціональний різновид української літературної мови; професійна мовнокомунікативна компетенція; лексикографічна компетенція як показник мовної культури фахівця), а також завдання для аудиторної роботи.

Програма курсу (змістовний модуль 1) передбачає вивчення мовних норм і труднощів української словозміни та словопоєднання, але у зв'язку з невеликою кількістю аудиторних годин (16 год.: 6 год. – лекції, 10 год. – практичні заняття) вважаємо за потрібне подати їх на самостійне опрацювання, а деякі питання чи вправу ґрунтовно розглядаємо й перевіряємо і на практичних заняттях. Наприклад, проблемним є питання узгодження числівника з іменником, відмінювання числівника. Для формування мовної компетенції у першому змістовому модулі пропонуємо, наприклад, таку тему самостійної роботи: *Морфологічні норми. Труднощі української словозміни та словопоєднання: іменник на означення професій, посад, звань; особливості відмінювання іменників у професійному мовленні; вибір форм родового відмінка однини іменників II відмінювання чоловічого роду; норми утворення ступенів порівняння прикметників; відмінювання числівників; особливості поєднання числівників з іменниками; уживання займенників у професійному мовленні, використання пошаною милозвучних займенників; типові порушення у вживанні дієслівних форм; переклад російських конструкцій з прийменником *по*.*

Пропонуються такі практичні завдання: 1. Від поданих слів утворіть, де можливо, граматичні форми жіночого роду. 2. Поставте іменник в давальному, орудному і кличному відмінках. 3. Поставте іменник в родовому відмінку однини. Поясніть вибір закінчень. 4. Вправте помилки, допущені при творенні ступенів порівняння прикметників. 5. Провідмінійте числівники, записавши всі можливі паралельні форми. Поясніть закінчення та зверніть увагу на наголошування. 6. Розкрийте дужки, напишіть числа словами, обґрунтуйте зв'язок числівників з іменниками. 7. Перекладіть українською мовою подані словосполучення. У важких випадках скористайтеся "Російсько-українським словником складної лексики" С. Караванського. Сформулюйте висновок. 8. Від поданих дієслів утворіть:

а) формн майбутнього часу, б) дієпркметннкн, в) дієпрслівннкн, г) формн на *-но, -то*.
9. Перекладіть українською мовою. Поясніть особлнвості вжнвання прнйменннків в обох мовах.

Активно ведеться робота з вивчення **фахових термінів** – як правоппеу, вимови, так і семантнкн, перекладу та редагування, а також здійснюється переклад і редагування фаховнх текстів та опрацьовуються фахові словннкн.

Обов'язковим також є завдання з **культури мовлення**. Напркклад, вжнвання у фаховому мовленні киижних чнслівннків, правнльної формн займенннків, ужнвання дієслів і складні випадкн перекладу російськнх конструкцій із прнйменннком *по* тощо.

На підсумкову контрольну роботу доречно було б подати такі завдання:

1 рівень: 1. Порівняйте поняття «національна мова» і «літературна мова». 2. Сформулюйте прнзначення та функції мови професійного спілкування. 3. Обгрунтуйте суть комунікативної компетенції. 4. Що таке мовна норма і які тппи мовиих норм Ви знаєте? 5. Що називається культурою мовлення і яка її роль у житті професійного комунікатора? 6. Назвіть мовні моделі погодження та прохання. 7. Які Ви знаєте лінгвістичні словннкн? 8. Назвіть словннкн Вашого майбутнього фаху (з вхідним данним) і прокоментуйте будь-яку словннкову статтю. 9. Визначте підстлі і жанрп офіційно-ділового стнлю. 10. Функціональні стилі – це ... В українській мові існує ... (вказати кількість) функціональнх стнлів.

2 рівень: 1. Провідмініайте сполуку, утворену Вашим прізвищем, іменем та по батькові. Зважте на можливі паралелізм закінчень у Д. і М. відмінках. 2. Наведіть прккладп орфоепічнх норм голоснх звуків з транскрпцією, яка підтверджує нормативність вимови голоснх у фаховій термінології. 3. Наведіть прккладп паронімів, які Ви будете вживати в майбутній професійній діяльності. 4. Наведіть прккладп фразеологічнх сполук, ужнваннх в офіційно-діловому стилі. 5. Провідмініайте словосполучення *776 спортсменів*. Поставте наголос.

3 рівень: 1. Наппшіть 5 термінів Вашого майбутнього фаху і поясніть орфограмн в их. 2. Доберіть 3 термінн Вашого майбутнього фаху, які засвідчують уподібнення (аснміляцію) прпголоснх звуків (заппсати фонетичною транскрпцією). 3. Охарактеризуйте тппові порушення норм у професійному спілкуванні (вказіть конкретно фах). Запропонуйте нормативні відповідннкн слів і всловів, ужнваннх неправильно. 4. Впправте помнлкн та відредагуйте подані словосполучення. 5. Перекладіть українською мовою.

4 рівень: Дайте повну відповідь на питання: Характернстка наукового стнлю: прнзначення, підстлі, жанрп, мовні особлнвості та ін.

Отже, курс "Українська мова (за професійним спрямуванням)", якнй активно розробляється і вкладається на неспеціальних факультетах в Кіровоградському державному педагогічному університеті імені Володнмра Внннченка, покликаний сформувати національномовну особптість майбутнього фахівця. Всі завдання з курсу – аудиторні та самостійні – повнні працювати на реалізацію кінцевої метн – формування спеціаліста ивової генерації.

Перспективн подальшого вивчення означеної проблемн бачаться намн в моделюванні різннх аспектів мовного спілкування та створенні фаховнх словннків усіх спеціальностей.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бацевнч Ф.С. Основи комунікативної лінгвістнкн: Підручнкн /Ф.С.Бацевнч. – ВЦ "Академія", 2004. – 344 с.
2. Громко Т.В. Особлнвості юридичної термінології та її перекладу /Т.В.Громко // *Studia linguistica et juridica*: Зб. наук. праць / Відпов. ред. О.І.Ліаді. – Кіровоград: КірЮІ ХНУВС, 2011. – Вип.1. – С. 23-44.
3. Громко Т.В. Актуальність словннка юридичної термінології під час вивчення курсу «Українська мова за професійним спрямуванням» /Т.В.Громко // *Віснкн гуманітарнх наук Львівського національного аграрного університету*. – № 3–4. – Львів. – 2011. – С. 440-451.
4. Гуцул Л.І. Українська мова (за професійним спрямуванням): навчально-методичний посібник для студентів педагогічного університету / Л.І.Гуцул. – Частнна 1. – Кіровоград, 2011. – 92 с.; Частнна 2. – Кіровоград, 2012. – 160 с.; Частнна 3. – Кіровоград, 2012. – 152 с.
5. Гуцул Л.І. Досвід викладання оновленого курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)»/ Л.І.Гуцул // *Віснкн гуманітарнх наук Львівського національного аграрного університету*. – № 3–4. – Львів. – 2011. – С. 457-465.
6. Гуць М.В. Українська мова у професійному спілкуванні: навчальний посібник /М.В.Гуць, І.Г.Олійнк, І.П.Ющук. – К.: BeeZone, 2004. – 336 с.
7. Кацавець Р.С. Мова у професії юрнста: підручнкн / Р.С.Кацавець. – К.: Центр навч. літ., 2007. – 304 с.

8. Кирилук О., Андреева Т. Індивідуальне навчально-дослідне завдання як особлива форма самостійної роботи студентів / Ольга Кирилук, Тетяна Андреева // Наукові записки. – Випуск 100. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. – С. 524-527.
9. Ковтюх С.Л., Кирилук О.Л., Андреева Т.В. Культура наукової мови: навчальний посібник / С.Л.Ковтюх, О.Л.Кирилук, Т.В.Андреева. – Коростень: МПП «Триада С», 2012. – 224 с.
10. Ліштаба Т.В. Взаємодія традиційних та інноваційних технологій викладання сучасної української мови студентам в умовах кредитно-модульної системи навчання / Т.В.Ліштаба // Наукові записки. – Випуск 100. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. – С. 532-535.
11. Мацько Л.І., Кравець Л.В. Культура української фахової мови: навчальний посібник / Л.І.Мацько. – К.: Академія, 2007. – 359 с.
12. Наказ МОН № 1150 від 21.12.09 року «Про затвердження програм навчальної дисципліни "Українська мова (за професійним спрямуванням)" – електронний ресурс : http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/6122/
13. Словник-довідник з історії / укладачі Т.В.Печерниця, Т.В.Громко. – Кіровоград: КіпЮІ ХНУВС, 2010. – 42 с.
14. Словник-довідник з української лінгводидактики: навчальний посібник / за ред. М.Пентилук. – Ленвіт, 2003. – 149 с.
15. Токарська А.С. Культура фахового мовлення правника / А.С.Токарська, І.М.Кочан. – К.: Знання, 2008. – 413 с.
16. Шевчук С.В., Клименко І.В. Українська мова за професійним спрямуванням: Підручник. – 3-є вид., впр. і допов./ С.В.Шевчук, І.В.Клименко – К.: Алерта, 2012. – 696 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лариса Гуцул – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: лексикологія, акцентологія ономастичної лексики, відтопонімний словотвір, інноваційні технології навчання.